IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 24. Issue 02. Noyabr ,2026

BOŞLANĞIÇ SINFDA MADANIY-TA'LIMIY MUHITNI LOYIHALAŞ: MADANIY SEZGIR ÖQITIŞ VA INKLYUZIV YONDAŞUV

Sevara Abdinazarova
öqituvçi, Çirçiq davlat pedagogika universiteti
(ÇDPU), 2-şöba
tel: +998 903944626
e-mail: s.abdinazarova@cspu.uz
https://doi.org/10.5281/zenodo.24484954

Annotatsiya: Maqolada boşlanğiç sinfda madaniy-ta'limiy muhitning tarkibi va uni loyihalaş tamoyillari, madaniy sezgir öqitiş yondaşuvi nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Muhitning tört tarkibiy qismga (jismoniy-estetik, ijtimoiy-psixologik, mazmuniy-madaniy va axborot-raqamli) asoslanadi. Köp tilli va köp madaniyatli sinfda inklyuziyani ta'minlaş böyiça amaliy tavsiyalar hamda muhit sifatini öz-özini baholaş uçun tekşiruv röyxati taklif etiladi.
Kalit sözlar: boşlanğiç ta'lim, madaniy-ta'limiy muhit, madaniy sezgir öqitiş, inklyuziv ta'lim, sinf iqlimi, yaşirin öquv dasturi, pedagogik madaniyat.

Abstract: The article analyses the structure of the culturally responsive learning environment in primary grades and principles of its design. Four components of the environment are substantiated, and practical recommendations and a self-assessment çecklist for multilingual and multicultural classrooms are proposed.
Keywords: primary education, learning environment, culturally responsive teaçing, inclusion, classroom climate.

Kiriş

Bugungi maktab bolaga faqat bilim bermaydi, u bolaning madaniy şakllaniş makoni hamdir. Özbekistonda ta'lim sohasidagi islohotlar sifat, inklyuziya va zamonaviy öqitiş usullarini maqsad qilgan [1], xalqaro hujjatlarda esa ta'lim jamiyat va madaniyat bilan uzviy boğliq jarayon sifatida talqin etiladi [2]. Boşlanğiç sinf öquvçisi kunning köp qismini sinf xonasida ötkazadi, şuning uçun sinfdagi jismoniy şaroit, munosabatlar va qadriyatlar uning öqişga bölgan munosabatiga bevosita ta'sir qiladi. Şunga qaramay amaliyotda muhit köpinça «tasodifiy» şakllanadi: xona jihozlari va bezagi öqituvçining xohişiga köra tanlanadi, qoidalar bolalarsiz tuziladi, öquvçilarning turli madaniy tajribasi hisobga olinmaydi. Mazkur maqolaning maqsadi boşlanğiç sinfda madaniy-ta'limiy muhitning pedagogik mohiyatini oçib beriş va uni ongli loyihalaş yöllarini körsatişdir.

Nazariy asoslar

Muhit ğoyasi pedagogika tarixida turli körinişda uçraydi. M. Montessori «tayyorlangan muhit» tuşunçasini ilgari surib, bola mustaqil harakat qila oladigan tartibli makon zarurligini körsatgan. Reggio Emilia yondaşuvida muhit «uçinçi öqituvçi» deb ataladi [3]. L. S. Vygotskiy esa örganişning ijtimoiy tabiatini ta'kidlab, bolaning yaqin rivojlaniş zonasida kattalar va tengdoşlar bilan hamkorlikda ösişini asoslagan [4]. U. Bronfenbrennerning ekologik tizimlar

nazariyasiga köra bola oila, sinf va döstlar (mikrotizim), ularning özaro aloqasi (mezotizim) hamda keng madaniy muhit (makrotizim) kesişmasida rivojlanadi [5].

P. Jekson ta'rifidagi «yaşirin öquv dasturi» (hidden curriculum) rasmiy dasturda yozilmagan, lekin bolaga qoida, rol va qadriyatni örgatadigan sinf muhitini bildiradi [6]. Masalan, devorda faqat «a'lo» işlar osilsa, bola muvaffaqiyat faqat eng yaxşilarga tegişli degan xulosaga keladi. Şu bois madaniy-ta'limiy muhitni biz jismoniy, ijtimoiy, mazmuniy va axborot şaroitlarining yaxlit majmui sifatida ta'riflaymiz, unda jamiyat qadriyatlari közga körinadi va bolaning öz madaniyati qadrlanadi.

Muhitning tarkibiy qismlari

Tahlil asosida muhitning tört tarkibiy qismini ajratiş mumkin (1-jadval). Ular özaro boğliq: masalan, bolalar bilan birga tuzilgan qoida (ijtimoiy qism) devorda bola köz balandligida osib qöyilsa (jismoniy qism), ta'sir kuçayadi.

1-jadval. Madaniy-ta'limiy muhitning tarkibi

Qism	Mazmuni	Misol
Jismoniy-estetik	Xona, jihoz, yoruğlik, bezak	Bola böyiga mos parta, resurs burçagi
Ijtimoiy-psixologik	Hurmat, işonç, qoidalar	Birgalikda tuzilgan «sinf kelişuvi»
Mazmuniy-madaniy	Kitob, ertak, bayram, an'ana	Kitob burçagi, «Bizning bayramlarimiz» kalendari
Axborot-raqamli	Resurs va xavfsiz foydalaniş	Ekran vaqti qoidalari, xavfsiz resurslar

Sinf iqlimi bu qismlarning umumiy natijasidir. Xato qilişdan qörqmaydigan, savol beradigan va özini qadrlangan his etadigan bola uçun iqlim ijobiy hisoblanadi. Iqlimga öqituvçining ovoz ohangi, baholaş uslubi, tengdoşlar munosabati, qoidalarning aniqligi, nizoga munosabat va oila bilan aloqa ta'sir qiladi. Qoidalarni taqiqlovçi («baqirma») emas, yönaltiruvçi («biz bir-birimizni tinglaymiz») şaklda ifodalaş bolaga kutilayotgan xulqni aniq körsatadi.

Madaniy sezgir öqitiş va inklyuziya

G. Ladson-Billings madaniy sezgir (culturally relevant) pedagogikaning uç maqsadini ajratgan: öquvçilarning akademik muvaffaqiyati, madaniy kompetensiyasi (öz madaniyatiga ğurur va boşqalarni tuşuniş) va tanqidiy ongi [7]. G. Gay bu yondaşuvni amaliy bosqiçlarga boğlaydi: bolaning oilasi, tili va qiziqişini biliş, darsni uning hayotiy tajribasi bilan boğlaş, xilma-xil madaniyatlar namunalaridan foydalaniş [8]. Bizning şaroitimizda bu özbek, rus, tatar, tojik, qoraqalpoq va boşqa tilli oilalardan kelgan bolalar bir sinfda öqiganda alohida ahamiyat kasb etadi. Til, gender yoki ijtimoiy tabaqa böyiça stereotiplar (masalan, «qizlar ozoda işlarni bajaradi, öğillar oğir işlarni») ham muhitning yaşirin qismi bölib, ularni ongli özgartiriş kerak.

Inklyuziya sinfda bolani «joylaştiriş» bilan çeklanmaydi, balki muhitni har bir bola iştirok eta oladigan qilib özgartirişni talab qiladi. Bu yerda ikki tuşunçani farqlaş zarur: tenglik (hammaga bir xil narsa beriş) va adolat (bir xil maqsadga erişiş uçun har kimga kerakli yordam beriş). Masalan, uyda internet imkoniyati yöq bolaga raqamli topşiriqning qoğozdagi varianti taklif etilişi adolat tamoyiliga mos keladi. Eşitişida nuqsoni bor bola uçun old partada ötiriş, yozma va

körgazmali körsatma işlatiş, ya’ni öqitişning universal dizayni (UDL) tamoyillariga amal qiliş tösiqni bola emas, muhit orqali bartaraf etadi.

Amaliy tavsiyalar

Boşlanğiç sinf öqituvçisi uçun muhitni takomillaştirişning quyidagi qadamlarini taklif etamiz: (1) qoidalarni bolalar bilan birgalikda tuziş va körinadigan joyga qöyiş; (2) devorda har bir öquvçi işini namoyiş etiş; (3) kitob, tabiat va xotirjamlik burçaklarini taşkil etiş; (4) kunlik marosimlar (ertalabki doira, kun yakuni suhbati) joriy etiş; (5) ota-onalarni «mehmon öqituvçi» sifatida jalb qiliş; (6) bulling holatlarida masxarani «öyin» deb baholamay, tezkor va ayblamaydigan tarzda iş yuritiş. Muhit sifatini 10–15 daqiqalik mikro-dars va hamkasb kuzatuvi orqali baholaş, natijani refleksiya savollari («Kimning ovozi eşitildi? Kim jim qoldi?») bilan tahlil qiliş tavsiya etiladi.

Xulosa

Madaniy-ta’limiy muhit boşlanğiç sinf öquvçisining bilim olişi, ijtimoiy xulqi va özini anglaşiga ta’sir qiluvçi yaxlit tizimdir. Uni tasodifga qöymay loyihalaş, bolalarni jarayonga jalb etiş, madaniy xilma-xillik va inklyuziyani hisobga oliş öqituvçining kasbiy madaniyati tarkibiga kiradi. Kelgusida taklif etilgan tekşiruv röyxatini amaliy sinovdan ötkaziş va muhit körsatkiçlarining öquvçilar natijasiga ta’sirini empirik örganiş maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar

1. Özbekiston Respublikasining «Ta’lim töğrisida»gi Qonuni (ÖRQ-637), 2020-yil 23-sentyabr.
2. UNESCO. Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education. Paris, 2021.
3. Edwards C., Gandini L., Forman G. The Hundred Languages of Çildren. Ablex, 1993.
4. Vygotsky L. S. Mind in Society. Harvard University Press, 1978.
5. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. Harvard University Press, 1979.
6. Jackson P. W. Life in Classrooms. Holt, Rinehart and Winston, 1968.
7. Ladson-Billings G. Toward a Theory of Culturally Relevant Pedagogy // American Educational Researç Journal, 1995, 32(3), pp. 465–491.
8. Gay G. Culturally Responsive Teaçing: Theory, Researç, and Practice. Teaçers College Press, 2000.